

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Штогриня Андрія Михайловича
«ХУДОЖНЬО-КОМПОЗИЦІЙНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ
ІКОНОСТАСІВ ТА НАСТІННИХ РОЗПИСІВ
В ІНТЕР'ЄРАХ ХРАМІВ ПОДІЛЛЯ»,
представленої на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 022 «Дизайн».
(науковий керівник – доктор архітектури, професор Третяк Ю. В.)

Актуальність теми дисертації. Система опорядження християнського храму виникла і розвивалася під впливом літургійної практики і богословської думки. Успадковані східнохристиянським світом від Візантії основні принципи храмової декорації, в кожному регіоні і в кожний історичний період здобули свій подальший розвиток, що і сформувало неосяжне розмаїття іконографічних програм храмових стінописів та іконостасів. Їх вивчення незмінно знаходиться в фокусі уваги науковців і становить важливий напрям гуманітарних досліджень, а неозорий об'єм матеріалу для аналізу слугує майже невичерпним джерелом для наукових розвідок. Водночас декорація християнського храму презентує не лише іконографічну, а й художню складову системи опорядження, нерозривно поєднаних між собою. Створення єдності художнього середовища в храмовому інтер'єрі незмінно залишається принциповою умовою його проектування, для чого в кожен епоху використовувався певний репертуар художніх прийомів. Їх встановлення є ключем для розуміння художньо-композиційних основ формування храмового опорядження. Саме цей аспект і визначає актуальність дисертації Андрія Михайловича, присвяченої виявленню основних принципів живописної декорації церков Поділля від ХІХ ст. до сучасності. Актуальність і важливість теми дослідження також зумовлена тим, що, як слушно наголошує автор, розуміння художньо-композиційних принципів опорядження храмів Поділля та розробка методичних та практичних рекомендацій для їх втілення – є необхідним для сучасних творчих практик, коли в Україні активно розробляються нові проекти храмової декорації, зокрема, для відновлених та новозбудованих подільських церков.

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни. Цінністю і новизною дисертації є те, що вона заповнює прогалину в нашому знанні про підходи до храмового опорядження, яке практикують сучасні митці, висвітлює основні принципи гармонійної предметно-просторової організації храмового інтер'єру та художні прийоми

для їх втілення. Достовірність викладених положень не виникає сумнівів, оскільки автор дослідження є також художником-практиком, який безпосередньо брав участь в розробці концепції і реалізації художнього оформлення інтер'єрів кількох храмів, що і зазначено в тексті дисертації. Зосередивши увагу на системі опорядження подільських церков, Андрій Михайлович, спираючись на зібраний матеріал, ґрунтовно аналізує сучасні прийоми формування храмової декорації, висвітлюючи особливості іконографічних, стилістичних рішень, специфіку предметно-просторової організації інтер'єру, колорит, матеріали і техніки живопису. Достовірність наукових результатів, їх новизну та обґрунтованість також підтверджують численні фотографії і креслення, частина з яких інтегрована у складні та інформативно ємкі типологічні схеми. Варто наголосити, що зібраний автором наочний матеріал та ретельно складені таблиці і схеми, мають самостійну науково-методичну цінність і свідчать, що здобувач повною мірою оволодів методологією наукової діяльності.

Мова та стиль викладення результатів. Дисертація написана українською, стиль мовлення науковий, з використанням загальноприйнятої термінології.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи. Наукові результати дисертації висвітлені у двох наукових статтях здобувача (у співавторстві), опублікованих у вітчизняних фахових наукових виданнях та одноосібній монографії 2017 р. видання. Також результати дисертації були апробовані на двох міжнародних наукових фахових конференціях з подальшою публікацією одноосібних доповідей у збірниках тез. Таким чином, наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, повністю висвітлені у наукових публікаціях здобувача та відповідають вимогам п. 8-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності. За змістом дисертація Штогриня А.М. повністю відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341, що зазначено у п. 5 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти,

наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і результатом самостійних досліджень здобувача. Оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації». Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело. Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

За структурою дисертація складається з термінологічного словника, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і трьох додатків, де містяться вказівки на джерела використаних ілюстрацій, акти впровадження та список пам'яток храмової архітектури Поділля. Загальний обсяг дисертації становить 204 с. Структура роботи відповідає поставленій меті і завданням дослідження. Дисертація «Художньо-композиційні принципи створення іконостасів та настінних розписів в інтер'єрах храмів Поділля» за змістом повністю відповідає спеціальності 022 – «Дизайн» (галузь знань 02 – «Культура і мистецтво»).

Основний текст дисертації розпочинається з термінологічного словника, що становить близько тридцяти позицій (с. 20–24), в якому пояснюється церковна лексика. Упорядкування здобувачем цього підсилює науково-методичну цінність дисертації. У вступі дисертації обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету і завдання, наукову новизну, об'єкт, предмет і методи дослідження, практичну значення роботи, описано її структуру та наведено результати апробації основних положень дисертації. Визначений у дисертації предмет дослідження цілком логічно змусив автора зосередитися у першому розділі на розгляді одного з найважливіших явищ християнської культури, яким є іконостас. Для цього довелося вийти за межі визначених у дисертації географічних та хронологічних меж і звернутися до історії розвитку іконостасів, паралельно висвітлюючи картину розвитку монументального і станкового малярства в Україні від часів хрещення Русі. Наперед знаючи, що неосяжний доробок наукових праць присвячений цій проблематиці ґрунтовно проаналізувати в межах дисертації неможливо, Андрій Михайлович, широкими мазками (в чому бачимо властивий йому, як живописцю-практику, стиль), намічає головні віхи цього тривалого і різномірного процесу, приділяючи увагу окремим моментам іконографії і стилістики. В другому розділі дослідник аналізує історико-культурні засади та фактори, які зумовили формування живописної декорації в українських храмах XVIII–XXI ст. Особливу увагу приділено сучасним підходам до храмового опорядження: характеристиці

загальних тенденцій в оздобленні інтер'єрів, іконографічним особливостям, стилістиці і техніці церковного живопису, а також стилістиці та репертуару мотивів різьблення іконостасів. Отримані результати стали підґрунтям для написання третього розділу, який присвячений визначенню принципів, засобів і прийомів, необхідних, за формулюванням автора, для формування «гармонійного предметно-просторового середовища східнохристиянських храмів» при розробці художнього опорядження храмів Поділля. В цій частині роботи, у чіткій і зрозумілій формі, здобувачем викладені ідейні основи, теоретичне підґрунтя та практичні прийоми, які дають можливість досягнути ансамблевої єдності усіх складових храмового опорядження. Завершується дослідження аргументованими загальними висновками.

Недоліки, зауваження, дискусійні питання до дисертаційної роботи.

Позитивно оцінюючи дисертацію, відзначаючи її важливість для актуальних мистецьких практик, звернемо увагу на деякі недоліки і суперечливі моменти.

1. Не приведено у відповідність хронологічні межі дослідження у вступі і викладу. У вступі вказано, що «Хронологічні межі охоплюють період XIX–XX ст.» (с. 28), в анотації вони ще вужчі – «XIX – поч. XX ст.» (с. 2), тоді як в дійсності в роботі охоплюється ширший період, зокрема про це свідчить підрозділ 2.2., що має назву «Соціальні, регіональні та культурологічні чинники композиційної організації оздоблення в інтер'єрах українських храмів XVIII–XXI ст.» (с. 107). Ця невідповідність, на нашу думку, значно применшує проведену здобувачем аналітичну роботу.
2. В підрозділі 1.2. «Історія формування і розвитку української школи художнього оздоблення іконостасів», не зайвим було б згадати класичні роботи іноземних дослідників з принципів формування іконографічної програми храмових стінописів у Візантії, успадкованих Україною та з історії формування іконостасів, передусім, публікації Отто Демуса, Маноліса Хадзідакіса, Анни Епштейн (*Demus O. Byzantine Mosaic Decoration: Aspects of Monumental Art in Byzantium. London, 1947, pp. 97, pl. 64; Chatzidakis M. L'evolution de l'icone aux XI–XIIIe siecles et la transformation du templon // XVe Congres International des etudes byzantines (Athenes, 1976). Vol. 3, Art et archeologie. Athenes, 1979, p. 159–191; Epstein A. The Middle Byzantine Sanctuary Barrier: Templon or Iconostasis? // Journal of the British Archeological Association. CXXXIV, 1981, p. 1–27*), що дозволило б уникнути окремих фактичних помилок та дискусійних тверджень.

3. В першому і другому розділах дещо бракує послідовності хронологічного викладу, що заважає сприйняттю матеріалу. Також в тексті трапляються некоректні формулювання, прикрі описки, зокрема Д. Степовик на с. 38 зазначений як Д. Власович.
4. Не можу погодитися з деякими висловленими автором твердженнями щодо історії розвитку церковного мистецтва. Наприклад, тезою, що «Татаро-монгольська навала перервала традицій кийвської школи іконопису, так само й на землях Галицько-Волинського князівства» (с. 53), або «Христа, Богородицю, святих зображали спочатку з квадратним, пізніше — з округлим німбом, дещо в ракурсі» (с. 60). Зауважу, що іконопис Галицько-Волинського князівства у XIII–XIV ст. не занепав, про що свідчить монументальне зображення Богородиці Одигітрії на іконі з с. Дорогобуж кін. XIII – першої половини XIV ст. та ушавлена ікона Волинської Богоматері середини XIV ст. Щодо квадратної форми німбів у Христа і Богородиці, хотілося б уточнити, які саме зображення стали підставою для такого твердження?
5. Викликає заперечення також наведене у словнику визначення іконології як «богословсько-філософської науки про культову та мистецьку сутність і межі ікони як матеріалізованої духовної істини, як зображення “видиме невидимого”», яка в дійсності є мистецтвознавчим методом дослідження, спрямованим на виявлення символічного змісту твору (не обов'язково релігійного), який поступово сформувався в першій половині XX ст. на основі робіт Абі Вабурга та Ервіна Панофського.

Висновок про дисертаційну роботу. Висловлені зауваження не впливають на загальну високу оцінку представленої роботи, яка демонструє цільність і наукову новизну. Дисертація Андрія Михайловича Штогрини «Художньо-композиційні принципи створення іконостасів та настінних розписів в інтер'єрах храмів Поділля», виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукове завдання, що має істотне значення для культури і мистецтва. Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 29 Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук

у закладах вищої освіти (наукових установах)» від 23 березня 2016 р. №261 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ №283 від 03.04.2019 р. та №502 від 19.05.2023 р., а її автор – Андрій Михайлович Штогрин, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 022 «Дизайн».

*Доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри графіки
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*

Світлана ОЛЯНІНА